

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ГОВОРУШКО Тамара Андріївна

УДК 334.012.64:664

**ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(харчова промисловість)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2008

Дисертація є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті харчових технологій
Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор
**Зайнчковський Анатолій
Олександрович,**
Національний університет харчових технологій
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри економіки і права.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Войнаренко Михайло Петрович,
Хмельницький національний університет
Міністерства освіти і науки України,
проректор з науково-педагогічної роботи;

доктор економічних наук, професор
Бутенко Анатолій Іванович,
Інститут проблем ринку та економіко-
екологічних досліджень Національної академії
наук України,
завідувач відділу розвитку підприємництва;

доктор економічних наук, професор
Збарський Василь Кузьмич,
Національний аграрний університет
Кабінету Міністрів України,
завідувач кафедри аграрної економіки.

Захист дисертації відбудеться «5» грудня 2008 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.058.01 в Національному університеті харчових технологій за адресою: 01601, м. Київ, 601, вул. Володимирська, 68, навчальний корпус В, аудиторія В – 202.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету харчових технологій за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 68.

Автореферат розісланий «29» жовтня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Марченко В.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Тема малого підприємництва не втрачає своєї актуальності протягом всієї історії його існування в незалежній Україні. Така зацікавленість аргументується тим, що мале підприємництво справляє суттєвий вплив на прискорення трансформаційних процесів при зміні моделі економічної системи, на економічне зростання країни, сприяє розширенню господарських зв'язків, окупності витрат, зменшує соціальну напругу в суспільстві за рахунок більшої зайнятості трудових ресурсів. Враховуючи значні можливості малого підприємництва, слід відзначити, що ефективність його розвитку у харчовій промисловості України залежить від багатьох чинників зовнішнього і внутрішнього, доволі специфічного характеру.

Теоретичним і практичним питанням ефективності розвитку малого підприємництва приділяли увагу А.І. Бутенко, З.С. Варналій, М.П. Войнаренко, Л.І. Воротіна, В.Н. Парсяк, І.М. Комарницький, П.Ю. Лазур та інші відомі науковці. Серед зарубіжних учених значний інтерес представляють авторські розробки П. Друкера, Дж. Стредвіка, Н. Сірополіса, Ф. Хайека, К. Штайльмана. Формування та ефективність розвитку малого підприємництва в агропромисловому комплексі України і харчовій промисловості зокрема досліджували С.М. Аржевітін, А.О. Заїнчковський, В.К. Збарський, Л.Ф. Дейнеко, М.Я. Дем'яненко, Т.Л. Мостенська, М.П. Сичевський, Д.Ф. Крисанов, та інші вчені.

Більшість досліджень вітчизняних науковців містять аналіз сучасних тенденцій розвитку та організаційних заходів, програми підтримки малого підприємництва, перспективи та можливі напрями поліпшення його стану в країні. Пропонується стандартний набір інструментів і механізмів розв'язання проблемних питань функціонування і розвитку малого підприємництва без урахування особливостей виду економічної діяльності. Однотипність шляхів і методів підвищення ефективності розвитку малого підприємництва, що розробляються і застосовуються на практиці, приводить до зворотного ефекту і позначається на економічних показниках діяльності малих підприємств.

Практика підтверджує незадовільний стан малого підприємництва як у економічній системі України, так і в харчовій промисловості, наявність системних проблем і можливостей, які слід вирішувати і використовувати з урахуванням галузевої специфіки.

З методологічної і методичної точки зору недостатньо розробленими є науково-практичні рекомендації, реалізація яких має сприяти підвищенню ефективності розвитку малого підприємництва в харчовій промисловості за умов зовнішнього середовища, що склалось. Останнім часом на розвиток підприємництва посилився вплив нестабільності економічної й фінансово-кредитної політики держави, негативних змін соціально-демографічного складу населення, Світової організації торгівлі та глобалізаційних процесів.

Входження України у світовий торговий простір і посилення конкуренції з боку зарубіжних виробників та імпортерів у сфері виробництва і реалізації

харчових продуктів спонукає до впровадження нових технологій, створення інноваційних продуктів і скорочення життєвого циклу існуючих.

Ці чинники несуть у собі як потенційні можливості, так і загрози для існування малих підприємств харчової промисловості.

Необхідність методологічного, методичного і практичного обґрунтування чинників, що несуть у собі потенційні можливості і загрози для існування малих підприємств харчової промисловості, та впливають на ефективність їх розвитку, ідентифікація якості розвитку, виявлення незадіяних резервів, напрямів ліквідації або зменшення негативних наслідків, використання сприятливих умов і можливостей обумовили мету й актуальність обраного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретико-методологічні положення, методичні і практичні результати дослідження здійснено в межах наукових тем Національного університету харчових технологій: «Розроблення економічного механізму функціонування підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарської сировини», номер державної реєстрації 0107U000475 (автором розроблено концепцію реалізації малими підприємствами фінансового забезпечення на основі самофінансування і кредитного фінансування). «Забезпечення конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарської сировини», номер державної реєстрації 0107U000476 (автором запропоновано класифікацію конкурентних переваг, розроблену для малих підприємств харчової промисловості, а також науково-практичні рекомендації щодо забезпечення інтеграції малих підприємств з широким колом осіб, зацікавлених у підвищенні ефективності їх розвитку).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка науково-методичних засад і практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України з урахуванням поточного стану, галузевих особливостей, інтеграційних процесів.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішувалися такі завдання:

- провести теоретичний аналіз сутності малого підприємництва та його взаємозв'язку з малим бізнесом;
- дослідити ефективність розвитку малого виробничого підприємництва як категорію економічної науки;
- розглянути теоретичні підходи до встановлення суті підприємницького середовища, доповнити класифікацію його чинників та виявити вплив держави на реалізацію підприємцем основних функцій і досягнення поставлених цілей;
- розглянути та поглибити теорію визначення критеріїв віднесення підприємств до малих форм господарювання з позицій вітчизняного і зарубіжного досвіду;
- визначити суть концентрації і спеціалізації виробництва у харчовій промисловості України в контексті їх впливу на оптимальні розміри підприємств;

- розробити методологічний підхід до встановлення критеріїв малих підприємств з виробництва харчових продуктів;
- узагальнити існуючі методологічні принципи та методики оцінки ефективності функціонування і розвитку малого виробничого підприємництва;
- розробити методологічний підхід до аналізу ефективності розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів з урахуванням стратегічної складової;
- оцінити просторовий розвиток малих підприємств харчової промисловості, виявити його особливості і обґрунтувати основні принципи розвитку малого підприємництва;
- провести аналіз розвитку малих підприємств у харчовій промисловості за видами економічної діяльності;
- оцінити ефективність функціонування і розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості з використанням розробленого методологічного підходу, виявити чинники, що впливають на якість розвитку малих підприємств;
- обґрунтувати динаміку і структурні зміни малих підприємств харчової промисловості на перспективу, відповідно до вимог споживчого ринку і критерію соціальної ефективності підприємств галузі;
- розробити рекомендації з удосконалення державного регулювання розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України, що ґрунтується на програмних засадах і відповідає міжнародному досвіду;
- концептуально обґрунтувати основні напрями поліпшення фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості на основі самофінансування і гарантійного кредитування;
- розробити науково-практичні рекомендації щодо підвищення адаптивності малих підприємств до мінливих умов підприємницького середовища.

Об’єктом дослідження обрано процеси розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних, методичних і прикладних питань ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України.

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження стали фундаментальні положення економічної теорії, праці видатних вітчизняних і зарубіжних вчених з економічних та організаційних проблем підвищення ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва.

Досягнення поставленої мети зумовило застосування таких методів дослідження: індуктивного, групувань – на етапі збору, систематизації і обробки інформації для проведення дослідження; дедуктивного, методів деталізації, аналізу, синтезу, порівняння – у процесі теоретичного осмислення проблеми, для визначення змісту теоретичних понять, їх характеристик і взаємозв’язку у понятійно-категоріальному полі економічної науки, дослідження ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості

України; монографічного – для детального вивчення світового досвіду у встановленні критеріїв для віднесення підприємств до малих форм господарювання; методи узагальнення, графічного, економіко-математичного моделювання – на етапах розробки методичного забезпечення оцінки ефективності функціонування і розвитку та обґрунтуванні перспектив розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України; абстрактно-логічного при теоретичному обґрунтуванні поставлених задач, уточненні ключових понять дисертаційного дослідження та формулюванні висновків.

Технічні розрахунки здійснено за допомогою табличного редактора Microsoft Excel. Інформаційною базою для дослідження стали: спеціальна література з проблем теорії та практики підвищення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України. нормативні документи, статистичні дані.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у наступному:

вперше:

- визначено сутність розвитку малого підприємництва як процесу закономірної зміни, що відбувається у соціально-економічній системі малих підприємств у встановленому часовому періоді на основі реалізації властивого їм упорядкування внутрішньої структури через механізми регуляції такої системи, де результатом є показники ефективності підприємницької діяльності;

- запропоновано методологічний підхід до оцінки ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості з урахуванням стратегічної складової, сутність якого полягає у використанні концепції продуктивності і системи показників з розмежуванням ресурсів на застосовані та виробничо спожиті для оцінки результативності функціонування, ідентифікації характеру розвитку, який визначають різноманітні комбінації спрямованості та відносної швидкості зміни випуску продукції, виробничих витрат і рівня їх віддачі, стратегічного вимірювання ефективності розвитку малого підприємництва на основі концепції зацікавлених сторін і системи показників відповідальності;

удосконалено та уточнено:

- класифікацію чинників впливу на реалізацію підприємцем своїх функцій і досягнення поставлених цілей. Сутність уточнення полягає в тому, що відомі та узагальнені автором класифікаційні ознаки доповнено ознаками за часом і тривалістю впливу, які дають змогу виділити реальні й потенційні чинники, а також постійні, тимчасові та епізодичні;

- класифікацію видових проявів процесу розвитку на підприємстві шляхом доповнення його ознакою “горизонт змін” з виділенням коротко-, середньо- і довгострокового періодів, що в прикладному аспекті пов’язано з формуванням тактичних і стратегічних заходів, спрямованих на підвищення якості процесів розвитку;

- визначення розміру малого підприємства, при якому за головний критерій прийнято показники чисельності працюючих з урахуванням виду економічної діяльності і величина виробничої потужності, що відповідає оптимальному розміру малого підприємства відповідно до його територіального розміщення і потребі в зосередженні економічних ресурсів у межах малого

виробництва, а законодавчо встановлені критерії ураховуються як рамкові. Такий підхід дає можливість ґрунтовніше підходити до регулювання розвитку малих підприємств при розробці державних територіально-галузових програм;

- методику матричного моделювання показників результативності підприємницької діяльності на основі приведення показників матриці до єдиного середнього показника, що характеризує досягнутий малими підприємствами рівень ефективності, і використання його для встановлення рейтингу малих підприємств за видами діяльності у секторі малого підприємництва харчової промисловості;

- прогноз розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості на період до 2015 з використанням методологічного підходу, основою якого є метод екстраполяції і методика розрахунку структури малих підприємств за видами діяльності, що базується на використанні показників чисельності населення, частоти його звернення за продуктами харчування, виробленими на малих підприємствах, середньої вартості одиниці товару і середньої виручки, що забезпечує рентабельність не нижчу за ціну позичкового капіталу на фінансовому ринку. Запропонований підхід дозволяє спрямувати розвиток малих підприємств відповідно вимогам споживчого ринку, що відповідає критерію соціальної ефективності розвитку підприємств з виробництва харчових продуктів;

- концептуальні положення щодо удосконалення державного регулювання розвитку малого підприємництва, сутність яких полягає у диференційованому підході до формування державної підтримки малих підприємств з урахуванням досягнутого ними рівня ефективності і формування державним цільових програм за видами економічної діяльності, що, на відміну від існуючого положення, спрямованого переважно на підтримку самозайнятості, дає змогу більш конструктивно впливати на розвиток цього сектору харчової промисловості;

- методику оцінки ефективності державного регулювання розвитку малого підприємництва в частині доповнення її інтегральним індексом розвитку, що розраховується як добуток частки малих підприємств у загальній кількості підприємств харчової промисловості, частки зайнятих на малих підприємствах у загальній кількості зайнятих у харчовій промисловості, частки виробленої малими підприємствами продукції у загальному обсязі виробництва продуктів харчування і коефіцієнтом реальної діяльності, що визначається співвідношенням реально діючих і зареєстрованих малих підприємств та дає змогу оцінити ступінь їх тінізації;

- концептуальні підходи до удосконалення фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України, теоретичною основою яких є реалізація самофінансування, встановлення вимог до мінімального розміру статутного капіталу малих підприємств з виробництва харчових продуктів і відродження гарантійного кредитування з метою відкриття доступу до кредитного фінансування малих підприємств харчової промисловості;

набули подальшого розвитку:

– тлумачення змісту поняття “мале підприємництво”, яке пропонується розглядати як самостійну, на власний ризик, під власну майнову відповідальність, ініціативу, діяльність, що характеризується незначними обсягами виробництва (товарообороту), прагненням до інновацій, ґрунтується на використанні економічних ресурсів і спрямована на отримання фінансово-економічного і соціального результату;

– обґрунтування необхідності зміни організаційної структури, інтеграції та самоорганізації малих підприємств харчової промисловості як заходів підвищення ефективності їх розвитку в умовах мінливості підприємницького середовища.

Практичне значення отриманих результатів полягає в доведенні теоретичних положень дисертаційної роботи до рівня узагальнень, конкретних методик і практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України.

Основні результати дисертаційного дослідження знайшли використання в практичній роботі, зокрема: товариства з обмеженою відповідальністю “Пектин”, якому передано методичне забезпечення оцінки ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва з урахуванням стратегічної складової (акт № 1 впровадження результатів НДР у виробничих умовах від 10 травня 2007 р.); Київського економічного інституту менеджменту в навчальному процесі при викладанні дисциплін “Професорські семінари”, “Підприємницьке право”, “Фінанси підприємства” (акт № 2 впровадження результатів НДР від 4 вересня 2007 р.); Національного університету харчових технологій в навчальному процесі при викладанні дисциплін “Малий бізнес”, “Економіка підприємства” (акт № 3 впровадження результатів НДР від 7 вересня 2007 р.); Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва при розробці пропозицій щодо удосконалення державного регулювання розвитку малого підприємництва, що базуються на показниках його ефективності як необхідній умові створення диференційованих програм для підтримки розвитку малого підприємництва (акт № 4 впровадження результатів НДР від 10 січня 2008 р.); Департаменту регуляторної політики Міністерства економіки України при розробці довгострокових державних цільових програмах прогнозу розвитку малих підприємств харчової промисловості на період до 2015 р. (акт № 5 впровадження результатів НДР від 17 січня 2008 р.); приватного підприємства «Алма-Веко, ФУД», яке у виробничих умовах використало методологію проведення організаційних змін і методику оцінки їх ефективності (акт № 6 впровадження результатів НДР від 19 лютого 2008 р.).

Особистий внесок здобувача. Автором сформульовано та обґрунтовано теоретичні положення, висновки і рекомендації щодо перспектив і підвищення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України в умовах становлення економіки знань. Дисертаційна робота є закінченим науковим дослідженням, містить особисті наукові ідеї здобувача і має наукове та практичне значення. Всі результати дослідження одержані безпосередньо автором і відображені у друкованих працях. З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, використані лише ті ідеї і положення, які є

результатом особистого дослідження. Положення кандидатської дисертації у дослідженні не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення основних результатів дослідження та їх практичне застосування обговорювалися на таких наукових конференціях: 71-а наукова конференції молодих вчених, аспірантів, і студентів “Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті”, 18-19 квітня 2005 р. (м. Київ); Всеукраїнська науково-практична конференція “Організаційно-правові та фінансово-економічні проблеми адаптації підприємств АПК до ринкових умов господарювання та шляхи їх вирішення” 19-20 травня 2005 р. (м. Київ); Всеукраїнська науково-практична конференція “Управління організаційно-технічними та фінансово-економічними змінами на промислових підприємствах” 2006 р. (м. Київ); 72-га наукова конференція молодих учених, аспірантів і студентів “Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті”, 23-24 квітня 2006 р. (м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми економіки та управління підприємствами” 23-24 лютого 2007 р. (м. Жовті Води); III Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку” 15-16 березня 2007 р. (м. Київ); 73-я наукова конференція молодих учених, аспірантів і студентів “Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті”, 23-24 квітня 2007 р. (м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція “Научный потенциал мира – 2007”, 16-30 вересня 2007 р. (м. Дніпропетровськ); Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності в умовах глобалізації економіки”, 3-6 жовтня 2007 р. (м. Ужгород); Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція “Становление современной науки – 2007” 1-15 жовтня 2007 р. (м. Дніпропетровськ); IV Міжнародна науково-практична конференція “Стратегічні питання світової науки – 2008”, 15-28 лютого 2008 р. (м. Дніпропетровськ); IV Міжнародна науково-практична конференція “Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку”, 3-4 квітня 2008 р.

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 40 наукових працях, підготовлених самостійно і у співавторстві. Серед них 2 книги, у тому числі одноосібна монографія загальним обсягом 21,2 обл. вид. арк., навчальний посібник у співавторстві загальним обсягом 12,5 обл. вид. арк. (особисто автору належить 6,25 д.а), 38 статей, з них 24 у фахових виданнях (загальний обсяг публікацій 13,41 д.а., з них належить автору 13,16 д.а).

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, п’яти розділів (16 підрозділів), висновків, додатків, списку використаних літературних джерел. Повний обсяг роботи 455 сторінок комп’ютерного тексту, у тому числі 397 сторінок основного тексту (16,0 друк. арк), який включає 37 рисунків, 87 таблиць (з них 20 займають усю площу сторінки), 34 формули, 19 додатків – 30 сторінок. Список використаних джерел (337 найменувань) – 28 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету та завдання дослідження, вказано зв'язок з науковою темою, визначено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, відображено їх апробацію.

У першому розділі дисертації **“Теорія ефективності розвитку малого підприємництва в умовах мінливості підприємницького середовища”** обґрунтовано визначення малого бізнесу і малого підприємництва як загальнонаукових суміжних понять, досліджено сутність ефективності розвитку малого підприємництва, динамічність і невизначеність підприємницького середовища, розкрито значення державної політики у забезпеченні ефективності розвитку малого виробничого підприємництва.

Встановлено, що бізнес являє собою діяльність суб'єктів економічних відносин щодо виробництва економічних благ та задоволення суспільних потреб, а також отримання економічного зиску на цій основі. Інакше кажучи, це діяльність у системі економічних відносин. Підприємництво ж базується на специфічному відношенні до навколишнього світу, персоніфікованому прагненні індивідів до інноваційних рішень та ідей. Реалізація підприємцем своїх функцій і завдань формує основу для існування бізнесу, що передбачає активну присутність на ринку хоча б двох підприємливих індивідів.

Існуючі нині концепції характеризують підприємництво як вид діяльності, спрямований на реалізацію інновацій і одержання прибутку, що ґрунтується на самостійній, систематичній ініціативі та відповідальності за постійної наявності ризику, або як інноваційну поведінку господарюючого суб'єкта. Критичне осмислення дефініцій цього поняття дало змогу уточнити визначення малого підприємництва як самостійну, на власний ризик, під власну майнову відповідальність ініціативу, діяльність власника, що характеризується прагненням до інновацій, незначними обсягами виробництва, ґрунтується на використанні економічних ресурсів та спрямована на отримання фінансово-економічного і соціального результату. Наш погляд ґрунтується на емпіричних дослідженнях, які свідчать, що мале підприємництво не можна трактувати як беззаперечно інноваційну діяльність. Інноваційна активність малих підприємств перебуває під впливом значної кількості чинників, які часто не сприяють реалізації підприємцем інноваційної функції. Тому більш доцільно вважати мале підприємництво діяльністю власника, що за певних сприятливих умов набуває інноваційного характеру. Взаємозв'язок між малим бізнесом і малим підприємництвом впливає із визначення малого бізнесу, наведеного у дослідженні: малий бізнес – це реалізація малого підприємництва у системі ринкових соціально-економічних відносин, що має на меті задоволення потреб споживачів та інших учасників.

У структурі методологічного апарату дослідження варто виділити співвідношення понять “мале підприємництво” та “мале підприємство”. У рамках проведеного дослідження мале підприємство харчової промисловості трактується як організаційно відокремлена, економічно самостійна система, яка

на основі внутрішнього стану взаємодіє з зовнішнім середовищем і виготовляє продукцію для реалізації її на продовольчому ринку. Сукупність малих підприємств становить сектор малого підприємництва. Такий підхід розкриває подвійний зміст малого підприємництва, що з однієї сторони розглядається як діяльність власника, який самостійно управляє своєю справою (бізнесом), а з іншої – як сектор економіки, що має свої особливості, переваги, недоліки і утворений сукупністю малих підприємств – організаційно відокремленими, економічно самостійними системами.

Дослідження теоретичної сутності розвитку дало змогу встановити, що під розвитком найчастіше розуміють процес удосконалення тих чи інших елементів суспільних відносин або матеріально-речових складників суспільства або соціально-економічних і матеріальних систем у цілому, перехід до принципово нових якісних характеристик. Джерелом розвитку малих підприємств як організаційно відокремлених і економічно самостійних систем є динамічність й невизначеність зовнішнього середовища та внутрішні протиріччя економічних систем, що функціонують в умовах конфлікту між обмеженими економічними ресурсами і безмежними потребами людини.

В роботі розроблено чотирирівневий підхід до визначення сутності розвитку малого підприємництва. Кожен попередній рівень створює основу для наступного.

На першому науково-теоретичному рівні розвиток розглядається як сукупність внутрішньо та зовнішньо обумовлених послідовних переходів малих підприємств від одного стану відносної стійкості до іншого, від моменту їх реєстрації до повного припинення діяльності. На другому методологічному рівні – це постійні зміни структури, функцій, елементів, а також їх окремих властивостей, які дають можливість з певною мірою ефективності функціонувати соціально-економічній системі малих підприємств за умов динамічного підприємницького середовища. На третьому методичному рівні розвиток малого підприємництва являє собою процес поступової зміни його кількісних і якісних характеристик та цільової ефективності підприємницької діяльності в цілому. На четвертому прикладному рівні розвиток малого підприємництва визначається постійними змінами (підвищенням) цільової ефективності функціонування малих підприємств у використанні економічних ресурсів у визначеному часовому періоді.

Таким чином, важливою характеристикою розвитку малого підприємництва є ефективність підприємницької діяльності та її постійне підвищення залежно від горизонту передбачення змін. У наукових джерелах ефективність трактується як результативність певного процесу. Систематизація наукових поглядів щодо класифікації видових проявів процесів розвитку на підприємстві спонукала автора до її удосконалення шляхом доповнення такою ознакою як горизонт змін з виділенням розвитку у коротко -, середньо – і довгостроковому періодах.

На підставі вивчення, систематизації й удосконалення теорії ефективності визначено розвиток малого підприємництва як процес закономірної зміни, що відбувається в соціально-економічній системі малих підприємств у

встановленому часовому періоді на основі реалізації властивого їм упорядкування внутрішньої структури через механізми регуляції системи, а результат зміни характеризують показники ефективності підприємницької діяльності малих підприємств.

Функціонування і розвиток малого підприємства, що являє собою відкриту соціально-економічну систему, значною мірою обумовлюється впливом на нього підприємницького середовища, у формуванні і забезпеченні якості якого важливе значення надається державі. На погляд автора, підприємницьке середовище можна характеризувати як комплекс чинників зовнішнього порядку, що дозволяють або не дозволяють підприємцю реалізувати свої функції з метою досягнення поставлених цілей. Сучасне підприємницьке середовище характеризується підвищенням рівня динамічності та невизначеності. Воно є різноманітним, мінливим, неоднозначним.

Проведений аналіз наукових публікацій, пов'язаних з дослідженням чинників, що впливають на формування, функціонування і розвиток малого виробничого підприємництва, дає змогу стверджувати, що внутрішнє середовище суб'єктів малого підприємництва залежить від зовнішніх чинників. Особливістю зовнішнього середовища малого підприємництва є його об'єктивно-підпорядковуюча роль у системі відносин з органами місцевого самоврядування, з державою, великими підприємствами, фінансово-кредитними інститутами.

Зв'язок малого підприємства із зовнішнім середовищем визначає його організаційно-правова форма. Нині у харчовій промисловості переважно функціонують малі підприємства приватної форми власності, що є реальним фактом існування неінкорпорованого малого підприємництва.

Прямо залежною від організаційно-правової форми підприємства і масштабів його діяльності є організаційна структура управління. Для малих і середніх підприємств найбільш характерною вважається лінійна структура управління, основним принципом побудови якої є вертикальна ієрархія. Лінійна структура може бути застосована для вирішення оперативних і поточних завдань, але вона не дає можливості вирішувати завдання, обумовлені постійно змінюваними зовнішніми умовами. Більш прогресивними, що забезпечують якісні зміни у довгостроковому періоді, вважаються адаптивні організаційні структури.

Нині в Україні створено підґрунтя для активного розвитку інтеграційних процесів паритетної участі вітчизняних товаровиробників у міжнародному поділі праці і діяльності міжнародних економічних структур. Вирішення цієї проблеми тісно пов'язане з вступом України до СОТ, можливістю виходу вітчизняних підприємств на нові ринки збуту продукції. Автор вважає, що цей факт не можна ігнорувати, оскільки в стратегічному плані мале підприємництво галузі без зміни організаційної структури підприємств буде мати слабкі позиції.

Встановлені чинники підприємницького середовища, що перешкоджають якісним змінам у секторі малого підприємництва. Виявлено, що реалізовані державою заходи по упорядкуванню й удосконаленню нормативно-правової

бази вплинули на кількісну динаміку малого підприємництва, а його якісний стан виявився далеким від раціонального.

Пропонується уточнена класифікація чинників підприємницького середовища, доповнена ознаками за часом і тривалістю впливу, що дає змогу виділити реальні й потенційні чинники, а також постійні, тимчасові та епізодичні. Реальні чинники існують у досліджуваному періоді і виявляються у процесі аналізу підприємницької діяльності, а потенційні – пов’язані з майбутнім періодом, в якому ймовірність їх виникнення можна спрогнозувати. Реальні чинники можуть бути постійними і тимчасовими, а потенційні епізодичними. Класифікації чинників впливу на ефективність розвитку малого підприємництва з урахуванням часу та тривалості впливу дає можливість управляти ними.

У другому розділі **“Методологія формування кількісних ознак малих підприємств харчової промисловості”** розглянуто теоретичні засади встановлення критеріїв віднесення підприємств до малих форм господарювання, враховано вітчизняний і зарубіжний досвід вирішення проблеми чіткого окреслення сектора малого підприємництва з метою формування відповідної державної політики щодо підтримки його розвитку. Досліджено взаємозв’язок концентрації й спеціалізації виробництва з оптимальними критеріями малих підприємств галузі. Сформульовано методологічний підхід до встановлення критеріїв для малих підприємств харчової промисловості.

В науковій літературі критерій трактується як ознака, на основі якої дається оцінка діяльності або визначення параметрів на перспективу. Точніше критерій можна визначити як основну відмінну ознаку, яка дає можливість отримати достовірні дані про будь-який об’єкт. Критерій виражає глибинну сутність, якісну сторону функціонування підприємства, принципи і підходи до його аналізу й управління ним.

У світовій науці склалися кількісний, якісний і комбінований підходи віднесення підприємств до різних сфер бізнесу. Домінуючими є кількісні критерії і основний серед них – чисельність працюючих. Виділення якісної сторони малого підприємництва дає змогу встановити особливі, відмінні ознаки малих підприємств, що відрізняють їх від інших суб’єктів господарювання. Раціональним і виправданим з економічної точки зору є критерій галузевої належності підприємства.

Дослідження хронології встановлення критеріїв малих підприємств в Україні засвідчило недостатню увагу зі сторони держави до вирішення даної проблеми. Корисним є осмислення досвіду зарубіжних країн, де цей сектор економіки функціонує десятки років. Слід підкреслити, що навряд чи існує єдине вірне визначення малого підприємства. Для різних цілей і завдань цілком правомірним є використання різних підходів.

Науково-технічний прогрес у виробничій сфері економіки змінив погляди щодо сутності концентрації як процесу зосередження ресурсів на великих підприємствах. Нині концентрація трактується як процес зосередження чинників виробництва на оптимальних (найкращих, найсприятливіших) за

розмірами підприємствах, що в результаті призводить до збільшення обсягів виробництва та підвищення економічної ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. В умовах посилення інноваційних процесів раціональними за розмірами можуть бути лише такі підприємства, які не можуть лишатись осторонь якісних перетворень, пов'язаних з нововведеннями. Логічно, що в ряду таких підприємств малі форми господарювання можуть зайняти свою нішу.

Аналіз показників, що характеризують рівень концентрації у харчовій промисловості України засвідчив відсутність критеріїв, які б чітко характеризували розмір виробництва як оптимальний. Для вирішення цієї проблеми науково обґрунтовано вибір показників раціонального розміру підприємства і чинників, що впливають на ці розміри.

В результаті ідентифікації основних кількісних критеріїв віднесення підприємств до малих форм господарювання в харчовій промисловості встановлено, що незважаючи на недоліки такого показника як чисельність працюючих, доцільність його використання з економічної точки зору є виправданою для встановлення кількісних меж малого підприємства. Цей показник слід узгодити з виробничою потужністю підприємства, визначеною для конкретного виду діяльності, що дає можливість випускати максимальний обсяг продукції за мінімального значення середніх сукупних витрат.

На межі визначених кількісних критеріїв впливає сукупність внутрішньовиробничих і позавиробничих чинників. Виробничі – зумовлюють як мінімальний, так і максимальний розмір підприємства. Мінімальним вважається такий розмір, що забезпечує можливість ефективного використання сучасних для даної галузі технічних засобів. В роботі проведено уточнення класифікації специфічних чинників розміру підприємств у харчовій промисловості України залежно від принципів їх раціонального розміщення.

При встановленні критеріїв малих підприємств у харчовій промисловості слід дотримуватись узгодженості раціональних розмірів суб'єктів господарювання залежно від виду економічної діяльності, а також ресурсних характеристик: чисельності працюючих і виробничої потужності. Ресурсні характеристики повинні відображати особливості локального ринку і потребу в концентрації виробництва на підприємствах оптимального розміру. Регулювання цих характеристик доцільно здійснювати в межах територіальних програм розвитку малих підприємств відповідно до потреб місцевого ринку, а законодавчо встановлені критерії необхідно розглядати як рамкові на загальнонаціональному рівні, що дає змогу ліквідувати знеособленість у виділенні сфери малого підприємництва в Україні.

У третьому розділі **“Методичне забезпечення оцінки ефективності функціонування і якості розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України”** розроблено методологічний підхід до оцінки ефективності розвитку малого підприємництва галузі з урахуванням стратегічної складової. Встановлено, що існуючі методики є здебільшого інструментом одномоментної фіксації досягнутого рівня ефективності.

В контексті трактування категорії “розвиток” мале підприємство

розглядається як соціально-економічна система, яка має дві тенденції свого існування: функціонування та розвиток. Ознакою функціонування є підтримка життєдіяльності, збереження функцій, які визначають цілісність малого підприємства, якісну визначеність, суттєві характеристики. Розвиток – це набуття нової якості, що укріплює життєдіяльність і підвищує життєздатність в умовах постійних змін зовнішнього середовища.

Функціонування і розвиток тісно пов'язані між собою, відображають діалектичну єдність основних тенденцій соціально-економічної системи. Так, функціонування соціально-економічної системи передбачає наявність предметів і засобів праці та людини, яка здійснює трудову діяльність, при певній відповідності цих ознак: засоби праці можуть змінювати її предмет, результат повинен відповідати інтересам та потребам людини, що свідчить про соціальну ефективність системи.

Зв'язок функціонування та розвитку має діалектичний характер. Функціонування стримує розвиток і водночас є його живильним середовищем. В свою чергу розвиток руйнує багато процесів функціонування, але створює сприятливі умови для стійкості. Таким чином, при розробці методичного забезпечення аналізу ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України слід враховувати діалектичну єдність функціонування і розвитку як найважливіших умов забезпечення результативності господарювання малих підприємств.

Для формування диференційованих програм державної підтримки малих підприємств в Україні автором розроблено алгоритм оцінювання ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва галузі з урахуванням вузькоспеціалізованого виробництва, даних господарського обліку, а також стратегічної складової (рис.1). Рекомендовано оцінку ефективності функціонування здійснювати на основі показників продуктивності і рентабельності виробничих ресурсів, методом індексного аналізу (модель Р.М. Петухова) встановлюється якість розвитку. У цих межах визначено один критерій ефективності – прибуток від основної діяльності.

Ефективне управління розвитком малих підприємств у довгостроковій перспективі потребує узгодженої взаємодії всіх управлінських функцій, серед яких важливе місце посідає стратегічне вимірювання.

Стратегічне вимірювання передбачає застосування економічно обґрунтованого виміру оцінки ефективності й результативності підприємницької діяльності у стратегічному плані.

Для стратегічного вимірювання ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України в роботі використано концепцію зацікавлених сторін і сформовано систему показників відповідальності, основою якої є багатокритеріальність оцінки. Доведено, що серед найбільш вагомих груп зацікавлених сторін у ефективному розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів слід виділити власників підприємств, персонал, клієнтів (споживачів) і державні (урядові структури). Кожній зацікавленій стороні відповідає критерій ефективності і система показників відповідно до внесків і стимулів.

Для підвищення наукового і практичного значення проведеного дослідження запропоновано використання матричної організації економічної інформації. Суттєвою її перевагою є зручність обробки інформації на персональних комп'ютерах, можливості перевірки, внесення змін і доповнень, прискорення і полегшення процесів підготовки даних для прогнозування подальшого розвитку підприємства. Для реалізації матричного методу сформована системи показників, які можна визначити на основі балансу підприємства та звіту про фінансові результати.

Рис. 1. Алгоритм оцінювання ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості з урахування стратегічної складової

Алгоритм матричного аналізу складається із взаємопов'язаних етапів:

1) обчислення показників обраної системи показників у базисному та

звітному роках;

2) розрахунок індексу зміни кожного показника та побудова матриці показників ефективності;

3) визначення суми індексів зміни показників;

4) визначення середнього рівня ефективності підприємства;

Зміни у діяльності малого підприємства рекомендовано вважати ефективними з економічної точки зору, якщо розрахункове середнє значення індексу зміни показників матриці перевищує одиницю. Вважаємо, що показник досягнутого середнього рівня ефективності може бути використаний для встановлення рейтингу малих підприємств за видами діяльності у секторі малого підприємництва харчової промисловості.

Такий спосіб і результати рейтингового оцінювання малих підприємств можуть бути використані при розробці заходів державної підтримки малого підприємництва у харчовій промисловості України, що базуються на показниках ефективності малих підприємств як необхідної умови створення диференційованих програм для їхньої підтримки.

У четвертому розділі **“Ефективність функціонування і якість розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України”** емпіричною базою для дослідження обрано малі підприємства харчової промисловості за видами діяльності.

Початкову оцінку розвитку малих підприємств харчової промисловості України проведено на основі порівняння із загальними тенденціями зміни кількості малих підприємств, в тому числі промислових, у економічній системі України за період 1991-2005 рр. За цей час загальна кількість малих підприємств збільшилась з 47084 до 295101. Проте у ній промислові малі підприємства становлять незначну частку.

Частка продукції малих підприємств харчової промисловості у загальному обсязі реалізованої продукції зменшилась з 3,7 % (2000 р.) до 2,0 % у 2005 р. Ситуація що склалася свідчить про втрату малими підприємствами української важливої інституційної ролі – формування конкурентного середовища, яке складається із стійких, кваліфікованих та підприємливих економічних суб’єктів, спроможних повноцінно працювати в економіко-правових умовах розвинених ринкових відносин. Зміщення політики підтримки малого підприємництва до надання спеціальних умов для підприємців-фізичних осіб означає, що мале підприємство “кинуто” на реалізацію соціальних функцій, які не в змозі виконувати держава через бюджетні обмеження. Одночасно це є фактичною відмовою від використання малого підприємництва як важеля структурного регулювання та модернізації економіки.

Слід зазначити, що частка малих підприємств харчової промисловості у загальній кількості підприємств цієї галузі є достатньо високою. Розрахунки темпів зміни загальної кількості підприємств і малих підприємств по відношенню до кожного попереднього року досліджуваного періоду показують, що зростання загальної кількості суб’єктів господарювання відбувалось до 2003 р. Після цього темпи росту набули спадного характеру, що цілком корелює із зменшенням кількості малих підприємств.

Встановлено, що за формою власності у харчовій промисловості переважають підприємства, які створені на власний ризик і за власні кошти (приватна власність). Їх частка становить 98,6 % від загальної кількості малих підприємств.

Створення нових малих підприємств у харчовій промисловості має великі резерви як з точки зору вибору сфери діяльності, так і способу їх організації. Але це питання має розв'язуватись виважено з урахуванням економічних і соціальних потреб на місцевому рівні та принципів розвитку малого підприємництва, сформульованих у даній роботі, які є основоположними ідеями і кісткою власної справи.

Аналіз кількісного розвитку малих підприємств галузі показав, що їх динаміка має спадний характер майже серед всіх видів діяльності. Проте у 2005 р., порівняно з 2004 р., вона дещо вирівнялась і стабілізувалась.

Встановлено, що згортання діяльності пов'язано із зміною спеціалізації, переходом на інші види діяльності з більш швидким обігом капіталу та меншими вимогами до організації і проведення виробничого процесу, а також масовим переходом у статус приватних підприємців з метою оптимізації оподаткування.

У досліджуваному періоді за видами діяльності переважали малі підприємства, що відносяться до виробництва інших харчових продуктів, а в їх складі підприємства, що спеціалізуються на виробництві хліба і хлібобулочних виробів. Найменшу частку у структурі мають підприємства, діяльність яких пов'язана з виробництвом тютюнових виробів.

Єдиним соціальним критерієм ефективності розвитку суб'єктів підприємницької діяльності на всіх рівнях національного господарства є рівень задоволення потреб у забезпеченні життєвого стандарту населення. В роботі проведено дослідження щодо задоволення потреб населення України в основних продуктах харчування відносно мінімальних та раціональних норм споживання у 2003-2005 рр. Встановлено, що населенням України в достатній кількості споживається хліб і хлібопродукти, картопля, олія, цукор, що перенасичує раціон зайвими вуглеводами. В той же час м'яса і м'ясопродуктів споживається на 36,5 кг менше від норм, рекомендованих Інститутом гігієни харчування Міністерства охорони здоров'я, недостатня кількість у щоденному раціоні молока і молокопродуктів, яєць, риби і рибопродуктів, овочів і фруктів. Така структура споживання порушує співвідношення між основними харчовими речовинами, зменшує вміст вітамінів та мікроелементів і формує незадовільні соціальні індикатори рівня життя населення, які мають бути враховані при розробленні прогнозу поліпшення структури харчування населення України та розвитку малих підприємств харчової промисловості за видами діяльності.

Однією з функцій малого підприємництва є ресурсна, сутність якої полягає у тому, що підприємець бере на себе ініціативу поєднання землі, сировинних ресурсів, капіталу, праці, грошей, інформації у процесі виробництва товару чи послуг, організовує виробництво, розподіляє засоби виробництва і трудову діяльність. В той же час у малому підприємстві харчової промисловості залучення до економічно активної діяльності трудових

ресурсів поступово скорочується. За період з 2003 по 2005 рік показник середньооблікової чисельності працюючих на малих підприємствах з виробництва харчових продуктів знизився від 72500 до 52300 осіб.

Встановлено, що процес змін у малому підприємстві харчової промисловості України перебуває під впливом низки факторів, які в роботі поділені на фактори макро-, мезо-, мікрорівня і враховані при розробці перспектив розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів і перероблення сільськогосподарської сировини.

Опрацювання значного масиву статистичної інформації щодо діяльності малих підприємств харчової промисловості за 2003-2005 рр. дало можливість виявити основні тенденції в зміні показників продуктивності і рентабельності застосованих і виробничо спожитих ресурсів, рекомендованих у дослідженні для оцінки ефективності функціонування малих підприємств, а саме:

1) відсутність стабільної позитивної динаміки продуктивності основного капіталу;

2) неоднорідність зміни обсягів виробленої продукції та скорочення чисельності персоналу на більшості підприємств, що призвело до коливання продуктивності людського капіталу майже у всіх видах діяльності за винятком малих підприємств м'ясної промисловості та промислового виробництва риби;

3) нестабільність темпів зростання фондівіддачі як показника продуктивності виробничо-спожитих ресурсів, що свідчить про відсутність на малих підприємствах стабільності у обсягах виробництва та уваги до регулювання величини спожитого основного капіталу шляхом застосування виваженої й економічно обґрунтованої амортизаційної політики;

4) неоднорідність темпів зміни продуктивності виробничо-спожитих ресурсів, що дає змогу оцінити ступінь перевищення обсягу виробленої продукції над виробничими витратами. Зростання продуктивності виробничо-спожитих ресурсів у динаміці свідчить про позитивні зміни у головному фінансовому результаті – прибутку від основної діяльності (від реалізації продукції);

5) переважаючу збитковість сектора малого підприємництва харчової промисловості у 2003 і 2004 рр. та досягнення позитивного фінансового результату в 2005 р. в сумі 62308,7 тис. грн.. В цілому по сектору малого підприємництва у виручці від реалізації, отриманої у 2003 р. було 17,1 % збитку, в 2004 р. – 3,5 %, в 2005 р. – 1,8 % прибутку, що безумовно є позитивними зрушеннями у ефективності функціонування малих підприємств.

Опрацюванням рекомендацій щодо оцінки ефективності розвитку малих підприємств з використанням методики Р.М. Петухова, яка дає можливість визначити якість змін, та проведенням аналізу розвитку підприємств виявлено недоліки *d*-коефіцієнта і встановлено, що він не має економічного змісту. За оригінальною методикою *d*-коефіцієнт розраховується шляхом ділення індексів ефективності та валових витрат. Розклавши індекси на пропорції абсолютних величин (обсягу виробництва, обсягу витрат), ми отримаємо ділення обсягів реалізації на квадрат витрат підприємства. З цієї причини оцінка за методикою

індексного аналізу побудована без використання співвідношення індексів ефективності та витрат.

На основі розрахунку системи індексу реалізованої продукції (I_{pn}), індексу витрат (I_e), індексу ефективності (I_{ke}) та їх співвідношень встановлено, що якість розвитку малих підприємств харчової промисловості відповідає переважно екстенсивно-регресивному типу (табл. 1). Пріоритетним завданням є поступовий перехід до інтенсивного розвитку досліджуваної сфери, що забезпечить їй належне місце на ринку в умовах розвитку інтеграційних процесів із Світовою організацією торгівлі та Європейським Союзом.

Матрична організація економічної інформації дає можливість встановити рейтинг малих підприємств за рівнем ефективності розвитку, сформувати та розрахувати відповідні показники для малих підприємств за видами діяльності.

В роботі визначено рейтинг малих підприємств за рівнем ефективності розвитку. Встановлено, що найвищий рівень ефективності розвитку мають малі підприємства молочної промисловості. Хоча у порівнянні з 2004 роком середній темп зростання усіх показників малих підприємств цього виду діяльності становив 0,91, це свідчить, що підприємства втрачають досягнуті позиції. Звужене відтворення є характерним для малих підприємств усіх видів діяльності цього сектора економіки.

Реалізація концепції зацікавлених сторін і розрахунок показників внесків і стимулів для малих підприємств харчової промисловості дає можливість оцінити їх еквівалентність.

Зважаючи на те, що оцінка здійснювалась для всіх видів діяльності малих підприємств, передбачених КВЕД, для характеристики внесків і стимулів було відібрано по одному показнику, щоб не переобтяжувати сформовану систему.

З точки зору користі для малих підприємств аналізувались внески у формі власного капіталу від власників бізнесу, продуктивності людського капіталу від персоналу, виручки від реалізації від споживачів продукції і обсягів фінансування із фондів підтримки розвитку підприємництва від держави.

Виявлено, що власний капітал на малих підприємствах складався переважно з нерозподіленого прибутку, а статутний капітал формувався у незначних обсягах. Чистий грошовий потік, який з дисконтуванням використовується для визначення ринкової вартості підприємства, є показником стимулу для власників бізнесу. Установлено, що внески власників бізнесу є меншими від отриманих стимулів. Це свідчить про необхідність перегляду політики держави щодо встановлення мінімального обсягу статутного капіталу для приватних підприємств.

Річна продуктивність людського капіталу як внесок персоналу порівнювалась із стимулом у формі заробітної плати за рік. Визначено, що темпи росту річної заробітної плати у досліджуваному періоді (2003-2005 рр.) перевищували темпи росту продуктивності людського капіталу, що є порушенням вимог щодо співвідношення цих показників.

Таблиця 1

Оцінка ефективності розвитку малих підприємств харчової промисловості за видами діяльності*

Вид діяльності малих підприємств	Значення оціночних індексів, 2004/2003				Значення оціночних індексів, 2005/2004				Значення оціночних індексів, 2005/2003			
	I_{pn}	I_v	I_{ke}	Тип розвитку	I_{pn}	I_v	I_{ke}	Тип розвитку	I_{pn}	I_v	I_{ke}	Тип розвитку
М'ясна промисловість	1,15	1,18	0,97	Екстенсивно-регресивний	0,86	0,89	0,96	Екстенсивно-регресивний	0,99	1,05	0,93	Екстенсивно-регресивний
Промислове виробництво риби	1,31	1,41	0,92	Екстенсивно-регресивний	0,89	0,91	0,99	Екстенсивно-регресивний	1,16	1,28	0,91	Екстенсивно-регресивний
Промислове перероблення овочів і фруктів	0,6	0,69	0,88	Екстенсивно-регресивний	1,13	0,99	1,15	Інтенсивний, найпрогресивніший	0,68	0,68	1,01	Переважно екстенсивний, малопрогресивний
Виробництво жирів	1,28	1,87	0,93	Екстенсивно-регресивний	0,36	0,37	1,06	Екстенсивно-регресивний	0,47	0,70	0,99	Екстенсивно-регресивний
Молочна промисловість	0,84	0,87	0,96	Екстенсивно-регресивний	0,82	0,69	1,19	Інтенсивний	0,69	0,60	1,14	Екстенсивно-регресивний
Оброблення зерна, виробництво крохмалю	0,66	0,52	1,25	Інтенсивний	0,64	0,74	0,87	Екстенсивно-регресивний	0,43	0,38	1,09	Інтенсивний
Виробництво готових кормів для тварин	1,34	1,34	0,98	Екстенсивно-регресивний	0,65	0,63	1,03	Переважно екстенсивний, малопрогресивний	0,87	0,84	1,01	Переважно екстенсивний, малопрогресивний
Виробництво інших харчових продуктів	0,83	0,86	0,97	Екстенсивно-регресивний	0,88	0,84	1,05	Переважно екстенсивний, малопрогресивний	0,73	0,72	1,02	Переважно екстенсивний, малопрогресивний
Виробництво напоїв	0,70	0,73	0,97	Екстенсивно-регресивний	1,13	0,87	1,12	Інтенсивний	0,79	0,63	1,09	Переважно екстенсивний, малопрогресивний
Тютюнова промисловість	2,9	1,31	1,7	Переважно екстенсивний, малопрогресивний	0,99	1,03	0,95	Переважно екстенсивний, малопрогресивний	2,87	1,35	1,61	Переважно екстенсивний, малопрогресивний
Середнє значення оціночних індексів	1,12	1,0	1,14	Екстенсивно-регресивний	0,74	0,7	1,05	Екстенсивно-регресивний	0,82	0,69	1,20	Екстенсивно-регресивний

* Розрахунки автора

Така ситуація є характерною для більшості видів економічної діяльності і оцінюється як проблема на рівні економічної системи, яку неможливо вирішити без ліквідації тіньового компоненту діяльності малих підприємств.

Внески споживачів як однієї із зацікавлених сторін у використаній концепції для малих підприємств оцінювались за показником виручки від реалізації, а стимули для споживачів – за витратами на виробництво і реалізацію продукції. Як відомо, витрати формують ціну і їх зниження є важливим антиінфляційним чинником. У цьому ланцюгу встановлені незадовільні показники витрат та необхідність пошуку резервів їх зниження у межах розробленої системи управління витратами.

На заключному рівні показників системи відповідальності перебувають внески держави у формі обсягів фінансування із фондів підтримки розвитку підприємництва. Стимули оцінювались за величиною податку на прибуток. Встановлено, що за період 2003-2005 рр. малі підприємства харчової промисловості не фінансувались із регіональних фондів підтримки розвитку підприємництва, але зобов'язання платників податків виконували. Більшість малих підприємств мають статус суб'єкта малого підприємництва і сплачують єдиний податок.

Система показників відповідальності засвідчила, що у стратегічному вимірюванні малого бізнесу у харчовій промисловості, необхідно реалізувати заходи, пов'язані з підвищенням рівня відповідальності власників малих підприємств шляхом запровадження вимог до мінімального обсягу статутного капіталу, детінізацією підприємницької діяльності, зниженням витрат і зміною державної політики щодо фінансування розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості.

У п'ятому розділі **“Перспективи розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості в умовах становлення економіки знань”** розроблено прогноз розвитку малого підприємництва на період до 2015 року, запропоновано заходи забезпечення його ефективності на основі розробки державних цільових програм, а також концепцію реалізації фінансового забезпечення на основі самофінансування і кредитного фінансування та науково-практичні рекомендації щодо підвищення рівня адаптивності малих підприємств до мінливих умов підприємницького середовища.

З метою максимального наближення розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів до найважливіших базових матеріальних потреб пропонується запровадити плановий підхід, що забезпечить спрямованість змін у малому підприємстві галузі відповідно до заданого вектору.

В роботі використано методологічний підхід, що базується на нелінійних кореляційних моделях, методі екстраполяції і методиці встановлення доцільної кількості малих підприємств через конкретну спрямованість їх господарської діяльності. Результатом застосування нелінійних кореляційних моделей та екстраполяції став сценарій розвитку малого підприємництва, що виражається у зменшенні кількості малих підприємств та чисельності працюючих на них (табл. 2):

**Прогнозні величини кількості малих підприємств
з виробництва харчових продуктів до 2015 року***

Рік	Точкові оцінки		Інтервальні оцінки			
	Кількість малих підприємств	Зайняті на МП	Кількість МП		Зайняті на МП	
			<i>min</i>	<i>max</i>	<i>min</i>	<i>max</i>
2008	6035	48808	5905	6285	47336	50280
2009	5863	46904	5600	6125	44800	49000
2010	5639	45412	5303	5975	42424	47800
2011	5424	43392	5014	5834	40112	46672
2012	5500	49500	5000	6000	45000	54000
2013	5700	51800	5300	6100	47700	55900
2014	6023	54289	5442	6604	48978	59600
2015	6385	57540	5670	7100	51130	63950

* Розрахунки автора

Математична модель засвідчила ознаки стабілізації процесу розвитку у межах 2011 р., а починаючи від 2012 р. кількість малих підприємств поступово зростає і в 2015 р. досягне значення нинішнього періоду.

Для обґрунтування оптимальної структури малих підприємств за видами діяльності у межах розробленого прогнозу використано методику, що базується на показниках чисельності населення на локальному ринку, частки осіб, які віддають перевагу продуктам харчування, що вироблені на малих підприємствах, частоті звернень однієї особи за продуктами, середньої вартості одиниці товару, середньої виручки, якою забезпечується рівень рентабельності не нижчий за ціну позичкового капіталу на фінансовому ринку.

Розрахунки проведено для всіх видів діяльності малих підприємств на основі вихідних даних Державного комітету статистики України, що характеризують соціальні індикатори рівня життя населення у 2007 році та прогноз їх змін. Результатом розрахунків стала сформована структура малих підприємств за видами діяльності в цілому по харчовій промисловості (табл. 3).

У визначеному горизонті змін ефективність розвитку малого підприємництва полягає в створенні сприятливих зовнішніх умов відповідно до встановлених цілей і завдань. На погляд автора та з урахуванням світового досвіду забезпечити якість змін можна шляхом розробки цільових програм за видами економічної діяльності, які надають нині державному регулюванню нової якості, дають можливість врахувати загальнонаціональні інтереси та інтереси територіальних громад.

Рекомендований програмний підхід слід застосовувати на основі диференціації заходів підтримки малих підприємств та досягнутого ними рівня ефективності. Галузевими програмами встановлюються орієнтири, які дають можливість визначати основні тенденції, планувати кількісні і якісні показники розвитку малого галузевого підприємництва, оцінювати його місце в економіці.

Методична розробка програми має розпочинатись з формулювання стратегічних цілей і завдань забезпечення сприятливих умов для якісного розвитку малого виробничого підприємництва галузі.

Рекомендовані темпи розвитку і структура малих підприємств харчової промисловості за видами діяльності до 2015 р.*

Види діяльності малих підприємств	Фактична кількість на 01.01.2006 р.	Розрахункова кількість, %	Темпи зміни, %	Фактична структура на 01.01.2006 р.	Рекомендована структура, %	Зміни у структурі, %
М'ясна промисловість	953	1001	105,0	14,9	15,7	+0,8
Промислове виробництво риби	284	331	116,5	4,5	5,2	+0,7
Промислове перероблення овочів та фруктів	499	452	90,5	7,8	7,1	-0,7
Виробництво жирів	461	399	86,5	7,3	6,2	-1,1
Молочна промисловість	393	415	105,6	6,1	6,5	+0,4
Оброблення зерна, виробництво крохмалю	966	950	98,3	15,0	14,9	-0,1
Виробництво готових кормів для тварин	208	208	100	3,2	3,2	-
Виробництво інших харчових продуктів	1980	2060	104,0	31,0	32,3	+1,3
Виробництво напоїв	643	569	88,5	10,1	8,9	-1,2
Разом по харчовій промисловості	6393	6385	99,9	100	100	0

* Розрахунки здійснено автором за даними Державного комітету статистики України

У дослідженні запропонована схема розробки територіально-галузових програм сприяння розвитку малого виробничого підприємництва у харчовій промисловості України, що уточнює і деталізує стадії розробки програми, рекомендовані методикою Міністерства економіки України.

В числі пріоритетних завдань розглядається подальше забезпечення нормативного регулювання підприємницької діяльності відповідно до вимог ринкових відносин, розбудова інститутів ринкової інфраструктури, підготовка бізнес-кадрів, допомога у виході на зовнішні ринки. На відміну від діючої на поточний момент Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні концепція рекомендованої програми зорієнтована на програми розвитку малого бізнесу країн-кандидатів ЄС та країн східної Європи. Виконання програми в повній мірі залежить від стабільності фінансування її складників. Установлено, що для фінансового забезпечення удосконалення якості структури малих підприємств харчової промисловості необхідно 34 млн грн.

З огляду на існуючу практику, для підтримки розвитку малого підприємництва на місцях органам державної влади та місцевого самоврядування рекомендується виділяти не менше 0,5 % доходів бюджету. З метою забезпечення діючої, максимально прозорої системи фінансування програми рекомендується передбачені на ці цілі кошти спрямовувати через регіональні фонди підтримки підприємництва, створені за участю органів місцевої влади та самоврядування.

Для оцінки забезпечення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України на основі держаних цільових програм автор удосконалює діючу методику, запроваджену Державним комітетом з питань регуляторної політики і підприємництва у 2002 році. Сутність удосконалення полягає в застосуванні інтегральної оцінки розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості визначеної адміністративно-територіальної одиниці шляхом розрахунку інтегрального індексу рівня розвитку малого підприємництва, який визначається за формулою:

$$I_P = I_K \times I_3 \times I_O, \quad (1)$$

де: I_P – інтегральний індекс розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України; I_K – індекс кількості малих підприємств (частка малих підприємств з виробництва харчових продуктів у загальній кількості підприємств харчової промисловості); I_3 – індекс зайнятості у малому підприємстві галузі (частка зайнятих на малих підприємствах у загальній чисельності зайнятих); I_O – індекс обсягів виробленої продукції (частка обсягів виробництва продуктів харчування малими підприємствами у загальному обсязі виробленої продукції підприємствами харчової промисловості).

Пропонується включити до методики, що нині офіційно використовується, зростання реального доходу від реалізації продукції, а для оцінювання реальних масштабів діяльності малих підприємств – врахувати тіньовий компонент на основі використання коефіцієнту потенційно можливої діяльності, який визначається співвідношенням кількості зареєстрованих малих підприємств з виробництва харчових продуктів до кількості діючих малих підприємств.

За існуючої невідповідності між кількістю зареєстрованих і фактично діючих малих підприємств встановлено наявність “тіньового компоненту” у галузі. Визначено, що коефіцієнт потенційно можливої діяльності малих підприємств за роками досліджуваного періоду становив 1,44, 1,49 і 1,58. Це свідчить, що реальний дохід від реалізації продукції міг бути значно вищим, порівняно з фактично відображеним у статистичній звітності.

Зміна якості розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості, що полягає в оновленні засобів праці, впровадженні нових технологій, пошуку нових ринків збуту, потребує фінансового забезпечення, концепція реалізації якого на основі самофінансування і кредитного фінансування представлена на рис. 2.

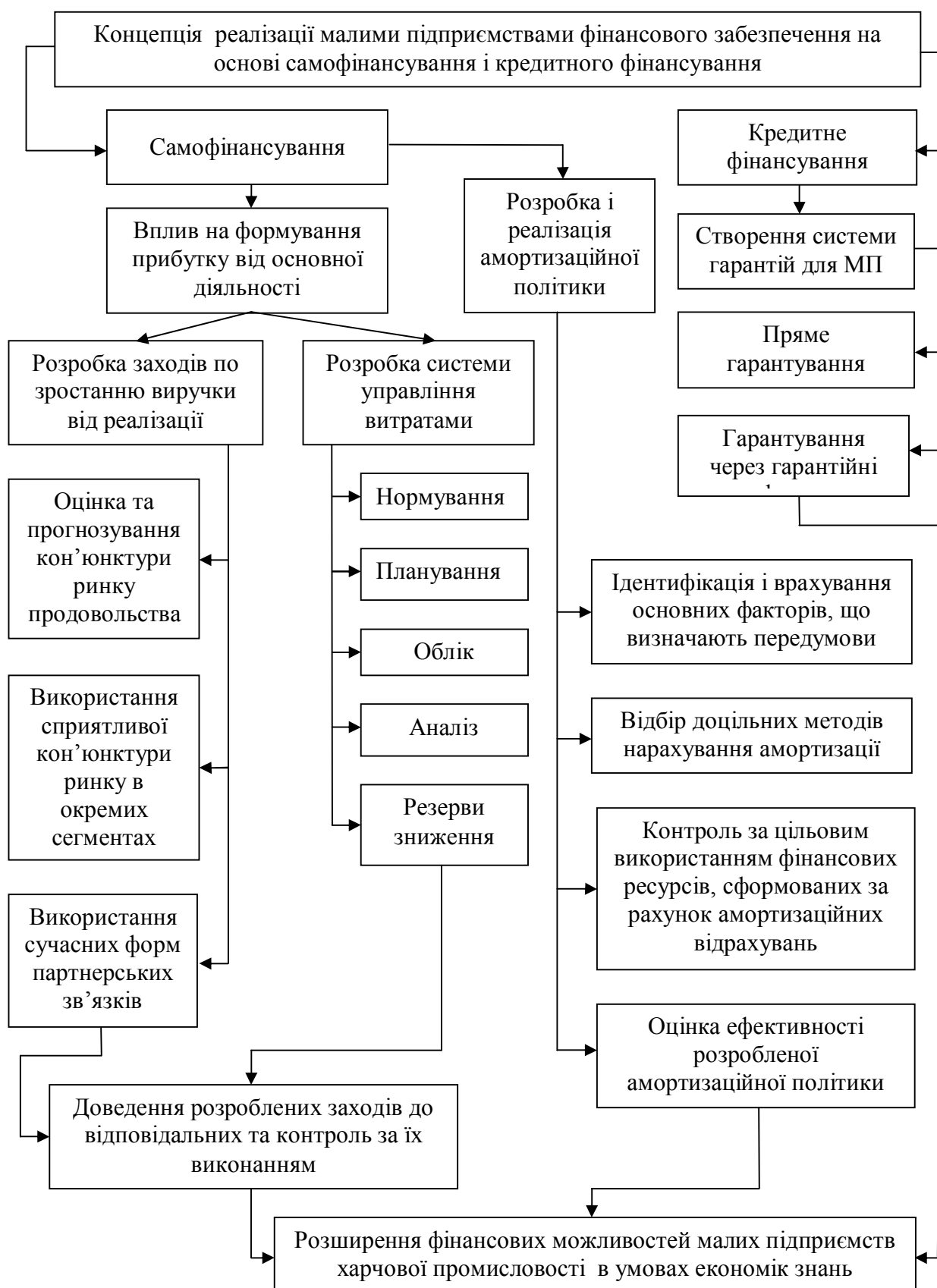

Рис. 2. Концептуальна модель фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості в умовах становлення економіки знань

Основою розробки концепції слугувало встановлення у процесі дослідження низького рівня рентабельності і збитковості малих підприємств харчової промисловості, не вираженої амортизаційної політики регулювання величини спожитого основного капіталу і власних фінансових ресурсів.

Для підвищення рівня самофінансування малі підприємства повинні інтенсивно нарощувати обсяги виробництва і реалізації з урахуванням ринкової ситуації, використовувати сучасні форми партнерських зв'язків і впливати на величину виробничо спожитих ресурсів через розробку ефективної системи управління витратами. Згідно концепції зацікавлених сторін результатом таких заходів буде зростання чистого прибутку, що в сукупності з амортизаційними відрахуваннями призведе до позитивної динаміки чистого грошового потоку як стимулу підприємницької діяльності

Відповідальність власників бізнесу у харчовій промисловості рекомендується підвищити таким внеском як статутний капітал, що нині для приватних підприємств юридично не закріплено. Це дасть змогу створити основу господарювання для нових малих підприємств, реалізувати стартову функцію статутного капіталу і примусити засновників більш відповідально ставитись до власної справи.

Для малих підприємств м'ясної і молочної промисловості рекомендовано мінімальний статутний капітал у розмірі 200 і 180 тис. грн, а для промислового виробництва риби і перероблення овочів і фруктів 200 і 150 тис. грн відповідно.

В статутному капіталі враховано вартість обладнання, потужність якого відповідає оптимальним показникам, і потребу в коштах, необхідних для закупівлі сировини і формування інших елементів оборотних активів.

Установлено, що використання лише власних фінансових ресурсів не забезпечує істотного розширення підприємницької діяльності при сприятливій кон'юктурі ринку і, як правило, потребує їх залучення з інших джерел. Дослідження спектру залучених і позичкових фінансових ресурсів, які використовуються для фінансування малих підприємств, показало, що жодне джерело не можна назвати легкодоступним.

Для поліпшення ситуації пропонується реалізація кредитного фінансування через відродження національної системи гарантій, яка була ліквідована у 2003 році, але не втратила своєї актуальності, що зумовлено двома основними причинами, які вважаються класичними. Перша з них пов'язана з тим, що більшість малих підприємств не володіє майном та ресурсами, які можуть розглядатися як предмет застави. Друга причина стосується банків, які віддають перевагу кредитуванню великих підприємств, оскільки ця група позичальників є більш дешевою в обслуговуванні, порівняно з кредитуванням (мікрокредитуванням) малих підприємств.

З урахуванням необхідності забезпечення зміни якості розвитку малого підприємництва у визначеному часовому періоді пропонується використання зміни організаційної структури управління, інтеграції і самоорганізації підприємств як найбільш вагомих заходів, що дозволять змінити якість розвитку і місце малого підприємництва у харчовій промисловості України.

Для прискорення процесу структурних змін відповідно до зовнішніх впливів завданням малого підприємства стає розробка програми організаційних перетворень з метою розвитку організаційної структури управління.

Результативність організаційних змін в динаміці потребує обґрунтування системи показників і критеріїв ефективності підприємницької діяльності. З огляду на стратегічні цілі, які переслідуються в процесі зміни організаційної структури, критерії можуть мати різноплановий характер. В науковій літературі не існує узгодженого підходу щодо того, який критерій є найбільш доцільним. У межах наукового дослідження здійснено відбір найпоширеніших показників, які характеризують ефективність побудови організаційної структури управління. За критерій обрано прибуток від основної діяльності. Рекомендована методика, що представлена в роботі є зручною у практичному використанні і не потребує інформації, яка може трактуватись як комерційна таємниця.

З точки зору стратегічних перспектив розвитку, організаційні зміни на рівні конкретної одиниці підприємницької діяльності (малого підприємства) у харчовій промисловості України є потрібним, але недостатнім кроком. Проведене дослідження засвідчило слабкість позицій малих підприємств на ринку продовольства в умовах жорсткої конкурентної боротьби з великими товаровиробниками продуктів харчування. Вони є фінансово міцнішими і захищають свої підприємницькі інтереси через об'єднання зусиль для досягнення загальної стратегічної мети, зміцнення конкурентоспроможності та підвищення ефективності. Тому виникає необхідність інтеграції і самоорганізації у сфері малого підприємництва.

Установлено, що на сучасному етапі найбільш доцільними є вертикальні об'єднання великих, середніх і малих підприємств харчової промисловості, а також підприємств-виробників малогабаритної техніки, галузевих науково-дослідних установ та інших зацікавлених сторін. Таким об'єднанням може стати асоціація добровільного об'єднання економічно самостійних підприємств, організацій, які одночасно можуть входити в інші утворення. Мета асоціації полягає в цілеспрямованій координації дій учасників у забезпеченні інноваційного розвитку малих підприємств. Фінансове забезпечення асоціації здійснюється її членами. Обсяги відрахувань обумовлюються в договорі. Ці суми доцільно включати до валових витрат учасників асоціації.

Важливим інструментом укріплення позицій малих підприємств харчової промисловості на продовольчому ринку є самоорганізація своєї поведінки у відповідь на впливи зовнішнього середовища шляхом створення громадських об'єднань. Доповненням до запропонованого варіанту може стати створення Національної асоціації малих підприємств харчової промисловості як громадського об'єднання з наділеними її членами функціями і завданнями. Найважливіші з них розроблено і висвітлено в роботі.

ВИСНОВКИ

Виконане дисертаційне дослідження, підґрунтям якого стали науковий доробок вітчизняних і зарубіжних учених сучасності і кращих представників

класичної економічної теорії, великий обсяг статистичної інформації, опрацьований за допомогою розроблених, удосконалених та апробованих автором методик, особистий досвід, набутий під час роботи над дослідженням, дає змогу зробити наступні загальні висновки.

1. Розгляд концептуальних підходів дослідження малого підприємництва засвідчив, що наукові знання про це явище у своєму розвитку не досягло етапу систематизації; немає загальноприйнятого визначення малого підприємництва, існує плутанина в розмежуванні понять “мале підприємство” і “малий бізнес”. Дослідження сутності й характеристик малого виробничого підприємництва у країнах з перехідною економікою є основою для визначення його місця й ролі в процесі становлення ринкових відносин у харчовій промисловості України.

2. Розвиток теорії малого бізнесу і малого підприємництва як загальнонаукових суміжних понять сприяв уточненню дефініції малого підприємництва в сенсі неможливості включення до неї інноваційної складової як беззаперечної характеристики. Особливістю сучасного етапу розвитку малого підприємництва є низький рівень інноваційної активності малих промислових підприємств, в тому числі харчової промисловості. Тому доцільно мале підприємство трактувати в контексті діяльності, однією із характерних ознак якої є прагнення до інновацій.

3. В контексті позиціонування поняття “розвиток малого підприємництва” мале підприємство розглядається як сектор економіки, що складається із сукупності малих підприємств, а мале підприємство як соціально-економічна система, процес розвитку якої нерозривно пов’язаний з її зміною. З огляду на існуючу класифікацію видових проявів процесів розвитку на підприємстві та з урахуванням потреби формування стратегії і тактики суб’єктів підприємницької діяльності запропоновано таку ознаку як горизонт змін, що дозволяє виділити розвиток у визначеному часовому періоді: коротко-, середньо- або довгостроковому.

4. Сутність розвитку малого підприємництва полягає в процесі закономірної зміни, що відбувається у соціально-економічній системі малих підприємств у визначеному часовому періоді на основі реалізації внутрішньо властивого їм процесу упорядкування внутрішньої структури через механізми регуляції такої системи, результат зміни якої характеризують показники ефективності підприємницької діяльності малих підприємств.

5. Зважаючи на те, що існуючі класифікаційні ознаки факторів, які впливають на ефективність розвитку малого виробничого підприємництва, не повністю відображають умови підприємницького середовища та з метою повнішого розкриття їх змісту здійснено доповнення класифікації за такими ознаками як час і тривалість впливу, що дає змогу виділити реальні і потенційні чинники, а також постійні, тимчасові й епізодичні.

6. Дослідження хронології встановлення критеріїв малих підприємств в Україні засвідчило недостатню увагу зі сторони держави до вирішення цієї проблеми. Оскільки чітке окреслення сфери малого бізнесу є необхідним для реалізації заходів державної підтримки функціонування і розвитку малих

підприємств відповідно до визначених перспектив і пріоритетів, рекомендується при встановленні критеріїв малих підприємств у харчовій промисловості України враховувати їх раціональні розміри, які відображають процеси концентрації і спеціалізації, враховують потреби локальних ринків, у межах яких працюють малі підприємства, а законодавчо встановлені критерії розглядати як рамкові. Рекомендовний підхід базується на концепції мінімально ефективного розміру фірми і враховує виробничий потенціал малого підприємства.

7. З метою проведення комплексної оцінки ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості було запропоновано новий методологічний підхід, що базується на органічному взаємозв'язку оцінки ефективності функціонування і ефективності розвитку та концепції стратегічного вимірювання результативності бізнесу. Використання запропоновано методологічного підходу забезпечує: по-перше, об'єктивну оцінку минулої діяльності, пошук резервів підвищення ефективності господарювання; по-друге, порівняльну оцінку товаровиробників у конкурентній боротьбі та вибір партнерів; по-третє, ефективне управління розвитком приватної справи на перспективу.

8. З метою посилення практичного і наукового значення дослідження та прискорення отримання інформації в умовах динамічного підприємницького середовища рекомендовано використання матричної організації економічної інформації з удосконаленням методики матричного аналізу і спрямуванням кінцевого його показника, що відображає середній рівень ефективності малих підприємств, для встановлення рейтингу малих підприємств згідно видів економічної діяльності у секторі малого підприємництва харчової промисловості. З практичної точки зору це дасть змогу диференціювати заходи державної підтримки розвитку малих виробничих підприємств на перспективу з урахуванням їх власних можливостей.

9. Проведений аналіз ефективності функціонування і розвитку малих підприємств харчової промисловості з урахуванням стратегічної складової дає можливість стверджувати, що за наявності позитивних моментів у показниках ефективності функціонування малих підприємств якості їх розвитку в більшості випадків не відповідає вимогам сучасності. Зміни мають переважно екстенсивно-регресивний характер. Незадовільною є також структура малих підприємств за видами діяльності. За концепцією зацікавлених сторін виявлена невідповідність внесків і стимулів, що необхідно урахувати при розробці перспектив розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості. Реалізація матричного моделювання показників ефективності дала змогу встановити, що лідерами у секторі малого підприємництва за рівнем ефективності розвитку є малі підприємства молочної промисловості, промислового перероблення овочів і фруктів, промислового виробництва риби. Проте за досліджуваний період відбулось звуження відтворення економічної діяльності всіх малих підприємств харчової промисловості.

10. Для підвищення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості пропонується запровадити планування кількісної зміни

малих підприємств на основі методологічного підходу, сутність якого полягає у використанні методу екстраполяції й нелінійних кореляційних моделей (визначається потреба у загальній кількості малих підприємств) і методики, що враховує потреби ринку і фінансові потреби малих підприємств (визначається структура малих підприємств за видами діяльності). В роботі реалізовано запропонований методологічний підхід і розроблено прогноз розвитку малого підприємництва на період до 2015 року, що спрямований на підвищення соціальної ефективності малих підприємств.

11. Макроекономічні показники системи національних рахунків погіршують збиткові малі підприємства та підприємства, що зменшують обсяги виробництва і реалізації продукції. Тому показники, що характеризують рівень досягнутої малими підприємствами ефективності, повинні стати основою для розробки диференційованих програм підтримки територіально-галузевого розвитку малого підприємництва. Для удосконалення якості структури малих підприємств харчової промисловості необхідно 34 млн грн, які можуть бути виділені з місцевих бюджетів.

12. З метою оцінки ефективності реалізації цільових програм територіально-галузевого розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості рекомендовано удосконалення діючої методики, яка використовується Державним комітетом з питань регуляторної політики і підприємництва, доповнення її індексом рівня розвитку малого підприємництва і показником реального доходу. Переваги індексу рівня розвитку малого підприємництва полягають у тому, що він інтегрально враховує збільшення частки продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції на продовольчому ринку, зростання частки зайнятих на малих підприємствах та безпосередньо зміну кількості малих підприємств на ринку. Показник реального доходу дає змогу виявити і оцінити тіньовий компонент. Встановлено динамічне збільшення значення коефіцієнта реальної діяльності в досліджуваному періоді, що свідчить про зростання тіньової економіки у малому підприємстві.

13. Невисокий рівень рентабельності малих підприємств харчової промисловості, а в деяких випадках і збитковість негативно впливає на величину власного капіталу і фінансове забезпечення сектора малого підприємництва. Для зміни ситуації запропоновано концепцію реалізації малими підприємствами фінансового забезпечення на основі самофінансування і кредитного фінансування, а щодо вирішення проблем, виявлених під час стратегічного вимірювання результативності власної справи у харчовій промисловості України, рекомендовано підвищити відповідальність власників малих підприємств такими внесками, як статутний капітал. Стимулювання чистого грошового потоку слід здійснювати шляхом впливу на прибуток від основної діяльності та розробкою і запровадженням відповідної амортизаційної політики. Імплементация кредитного фінансування за сучасних умов можлива лише через відродження національної системи гарантій, що відкриє доступ малим підприємствам до банківських кредитів на основі використання прямого

гарантування чи гарантування через гарантійні фонди, учасниками яких можуть бути всі зацікавлені у розвитку малого підприємництва особи.

14. Для підвищення ефективності розвитку малого підприємництва в умовах мінливості підприємницького середовища запропоновано трансформацію ієрархічної структури управління малих підприємств харчової промисловості в адаптивну. Методика дослідження стану організаційної структури управління малим передбачає взаємозв'язок аналізу та оцінки. Результати практичного використання методики дають можливість розробити програму організаційних змін, вихідними положеннями якої є поточний стан структури та можливості подальшого розвитку.

15. У сучасному підприємницькому середовищі малі підприємства харчової промисловості не прагнуть до захисту своїх інтересів і реалізації переваг на продовольчому ринку, не мають ефективної форми взаємозв'язку з можливими партнерами по бізнесу. Засобами усунення виявлених недоліків є інтеграція, що спрямована на об'єднання зацікавлених осіб шляхом створення інтегрованої господарської структури, та самоорганізація, реалізована через створення громадського об'єднання у формі асоціації. Існування цих двох форм об'єднань не суперечить чинному законодавству і передбачає співробітництво для вирішення спільних завдань, спрямованих на забезпечення ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Говорушко Т.А. Мале підприємництво та ефективність його розвитку у харчовій промисловості України [монографія] / Тамара Андріївна Говорушко, – К.: НУХТ, 2007. – 391 с. (21,2 д.а.).

Фахові видання

2. Говорушко Т.А. Альтернативні джерела фінансового забезпечення малих виробничих підприємств / Т. А. Говорушко // Агроінком. – 2006. - № 5 – 6. С. 110 – 115. (0,5 д.а.);
3. Говорушко Т.А. Вплив вступу України до СОТ на розвиток малого виробничого підприємництва / Т. А. Говорушко // Науковий вісник Ужгородського університету, серія „ Економіка ”. Спецвипуск 22. – Ужгород 2007. – С. 6 – 11. (0,45 д.а.);
4. Говорушко Т.А. Економічна ефективність розвитку малих підприємств у харчовій промисловості України / Т. А. Говорушко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 11 (78) / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2007. – С. 107 – 112. (0,45 д.а.);
5. Говорушко Т.А. Ефективність як економічна категорія / Т. А. Говорушко // Наукові праці Нац. ун-ту харч. технологій. 2007. – № 20. – С. 74 – 76. (0,5 д.а.);

6. Говорушко Т.А. Критерії віднесення підприємств до малих форм господарювання : теорія і практика / Т. А. Говорушко // Наукові праці Нац. ун-ту харч. технологій. Спеціальний випуск „Економічні науки” 2005. – № 17. – С. 78 – 81. (0,5 д.а.);
7. Говорушко Т.А. Малі підприємства у харчовій промисловості України/ Т. А. Говорушко // Економіка АПК. – 2007. – № 9. – С. 15 – 21. (0,45 д.а.);
8. Говорушко Т.А. Методичні підходи до оцінки якості розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України та їх практична реалізація/ Т. А. Говорушко // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць, Вип.1(10): Економічні науки. – Чернівці, 2008. – С. 19 – 28. (0,5 д.а);
9. Говорушко Т.А. Методологічні принципи та методика визначення показників ефективності розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів / Т.А. Говорушко // Агроінком. – 2006. – № 9 – 10. – С. 59 – 65. (0,6 д.а.);
10. Говорушко Т.А Методологічні та методичні аспекти розрахунку структури малих підприємств харчової промисловості за видами діяльності на основі економетричних моделей попиту/ Т.А. Говорушко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 4 (83) // Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2008. – С. 133 – 137. (0,5 д.а);
11. Говорушко Т.А. Механізм фінансового забезпечення малого підприємництва у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 84 – 90. (0,5 д.а.);
12. Говорушко Т.А. Наукові та прикладні аспекти створення інтегрованої структури господарювання у малому підприємстві харчової промисловості України / Т.А. Говорушко // Проблеми науки. – 2008. – № 3. – С. 42 – 47. (0,4 д.а.);
13. Говорушко Т.А. Науково-теоретичні аспекти удосконалення організаційної структури управління малих підприємств харчової промисловості / Т.А. Говорушко // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. 2008. – № 24. – С. 121 – 124. (0,5 д.а.);
14. Говорушко Т.А. Науково-теоретичні підходи до визначення кількісних критеріїв малих підприємств з виробництва харчових продуктів / Т.А. Говорушко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 2 (81) / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2008. – С. 69 – 74. (0,5 д.а.);
15. Говорушко Т.А. Оптимальні розміри малих підприємств у харчовій промисловості України в контексті їх взаємозв'язку з концентрацією виробництва / Т.А. Говорушко // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 233: В 5 т. – Т. V – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – С. 1327 – 1335. (0,4 д.а.);
16. Говорушко Т.А. Основні принципи розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів / Т.А. Говорушко // Агроінком. – 2006. – № 7 – 8. – С. 55 – 60. (0,5 д.а.);

17. Говорушко Т.А. Особливості аналізу розвитку малих підприємств у харчовій промисловості України/ Т.А. Говорушко // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 98 – 103. (0,45 д.а.);
18. Говорушко Т.А. Особливості механізму державного регулювання ефективного розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України/ Т.А. Говорушко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць Вип. 1 (80) / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2008. – С. 77 – 83. (0,5 д.а.);
19. Говорушко Т.А. Планування розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України на основі використання методу екстраполяції і нелінійних кореляційних моделей / Т.А. Говорушко // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – К.: 2008. – № 26. – С. 23 – 25. (0,5 д.а.);
20. Говорушко Т.А. Позиціювання ефективності розвитку малих виробничих підприємств у понятійно – категоріальному полі економічної науки / Т.А. Говорушко // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – К.: 2007. – № 21. – С. 23 – 26. (0,5 д.а.);
21. Говорушко Т.А. Тенденції регіонального розвитку малих підприємств в Україні / Т.А. Говорушко // Наук. праці нац. ун-ту харч. технологій. Частина III „Економіка”, 2006. – № 19. – С. 21 – 26. (0,4 д.а.);
22. Говорушко Т.А. Теоретико-методологічні засади суті та взаємозв'язку малого бізнесу і малого підприємництва / Т.А. Говорушко // Агроінком. – 2006. – № 2. – С. 114 – 117. (0,5 д.а.);
23. Говорушко Т.А. Теоретичні основи обґрунтування видів ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України, їх критеріїв і показників / Т.А. Говорушко // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: Збірник наукових праць, Вип. 9: Економічні науки. – Чернівці, 2007. – С. 72 – 80. (0,5 д.а.);
24. Говорушко Т.А. Фактори ефективності розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів / Т.А. Говорушко // Агроінком. – 2006. – № 11 – 12. – С. 49 – 53. (0,5 д.а.);
25. Говорушко Т.А. Чинники, що визначають оптимальну частку малих підприємств у структурі народного господарства / Т.А. Говорушко // Наук. праці Нац. ун-ту харч. технологій. – К.: 2006. – № 18. – С. 105 – 108. (0,5 д.а.)

Навчальні посібники:

26. Говорушко Т.А. Малий бізнес: [навчальний посібник] / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 194 с. (12,5 д.а., особистий внесок здобувача – обґрунтування малих підприємств як суб'єктів підприємницької діяльності, можливостей утворення та розвитку малих підприємств у економічній системі України, особливостей утворення і розвитку малих підприємств у харчовій промисловості України, фінансового забезпечення малих підприємств, системи управління витратами власної справи, 6,25 д.а.).

Конференції та інші видання:

27. Говорушко Т.А. Аналіз тенденцій розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів / Т.А. Говорушко: матеріали 72 – ї наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів [„Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті ”], (м. Київ, 23 – 24 квітня 2006 р.). / Мін-во освіти і науки України, Національний ун-т харч. технологій. – Ч. 1. – К.: НУХТ, 2006. – С. 58. (0,01 д.а.);
28. Говорушко Т.А. Економічний механізм розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. [„Научный потенциал мира – 2007”], (м. Дніпропетровськ, 16 – 30 вересня 2007 р.) / Дніпропетровський нац. ун-т. – Т. 1. Економічні науки. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2007. – С. 93 – 94. (0,15 д.а.);
29. Говорушко Т.А. Ефективність діяльності малих підприємств харчової промисловості як передумова формування диференційованих програм для їхньої підтримки / Т.А. Говорушко: тези доп. IV Міжнар. наук.- практ. конф. [„Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку”], (м. Київ, 3 – 4 квітня 2008 р.) / Мін-во освіти і науки України, Мін-во аграр. політики, Нац. ун-т харч. технологій [та ін.]. – К.: НУХТ, 2008. – С. 14 – 15. (0,13 д.а.);
30. Говорушко Т.А. Критерії віднесення підприємств до малих форм господарювання / Т.А. Говорушко: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. [„Організаційно-правові та фінансово-економічні проблеми адаптації підприємств АПК до ринкових умов господарювання та шляхи їх вирішення”], (м. Київ, 19 – 20 травня 2005 р.) / Мін-во освіти і науки України, Мін-во аграр. політики, Нац. ун-т харч. технологій [та ін.]. К.: – НУХТ, 2005. – С. 24. (0,1 д.а.);
31. Говорушко Т.А. Методичні аспекти аналізу ефективності розвитку малих підприємств у харчовій промисловості України та їх практичне застосування / Т.А. Говорушко: матеріали 73-ї наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів [„Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті ”] (м. Київ, 23 – 24 квітня 2007 р.) / Мін-во освіти і науки України, Національний ун-т харч. технологій. К.: НУХТ, 2007. – Ч. I. – С. 81 – 82. (0,1 д.а.);
32. Говорушко Т.А. Методичні аспекти планування розвитку малих підприємств у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [„Сучасні проблеми економіки та управління підприємствами”], (23 – 24 лютого 2007 р., м. Жовті Води) / Обласний комунальний вищий навчальний заклад „Інститут підприємництва „Стратегія” Том 4. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2007. – С. 322 – 325. (0,15 д.а.);
33. Говорушко Т.А. Методологічні питання встановлення мінімальних ефективних розмірів підприємств у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [”Становление современной науки – 2007”], (м. Дніпропетровськ, 1 – 15 жовтня 2007р.) /

- Дніпропетровський нац. ун-т. Т. 1. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2007. – С. 90 – 92. (0,15 д.а.);
34. Говорушко Т.А. Регіональний розвиток малих виробничих підприємств в Україні / Т.А. Говорушко: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [„Управління організаційно-технічними та фінансово-економічними змінами на промислових підприємствах”], (м. Київ, 23 – 24 березня 2006 р.) / Мін-во освіти і науки України, Мін-во аграр. політики, Нац. ун-т харч. технологій [та ін.]. – К.: НУХТ, 2006. – С. 20. (0,1 д.а.);
 35. Говорушко Т.А. Теоретико-методологічні підходи до формування понятійного апарату ефективності розвитку малих підприємств з виробництва харчових продуктів як економічної категорії / Т.А. Говорушко : тези доп. III Міжнар. наук.- практ. конф. [„Проблеми економіки підприємств в умовах сталого розвитку ”], (Київ, 15 – 16 березня 2007 р.) / Мін-во освіти і науки України, Мін-во аграр. політики України, Нац. ун-т харч. технологій. – К.: НУХТ, 2007 . – С. 8. (0,13 д.а.);
 36. Говорушко Т.А. Удосконалення організаційної структури малих підприємств з виробництва харчових продуктів та перероблення сільськогосподарської сировини / Т.А. Говорушко: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конференц.[”Стратегические вопросы мировой науки - 2008”], (м. Дніпропетровськ, 15 – 28 лютого 2008 р.) / Дніпропетровський нац. ун-т. – Т.2. Економічні науки. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2008. – С. 107 – 109. (0,15 д.а.);
 37. Говорушко Т.А., Березанська Ю.В. Про необхідність розвитку малого бізнесу у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко., Ю.В. Березанська: матеріали 65-ї наук. студентської конференції, м. Київ, 13 – 15 квітня / Мін-во освіти і науки України, Український державний університет харчових технологій. – К.: УДУХТ, 1999. – С. 39. (Особистий внесок здобувача: визначено особливості харчової промисловості, що впливають на розвиток малого бізнесу);
 38. Говорушко Т.А, Бродецька В.М. Аналіз майнового стану підприємства з метою забезпечення його стабільного розвитку / Т.А. Говорушко, В.М. Бродецька: матеріали 71 –ї наук. конф. молодих учених, аспірантів, і студентів [„Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті ”], (м. Київ, 18 – 19 квітня 2005 р.) /Мін-во освіти і науки України, Національний ун-т харч. технологій. – у 2 ч. – К.: НУХТ, 2005. – Ч I. – С. 61. (Особистий внесок здобувача: визначено сутність стабільного розвитку);
 39. Говорушко Т.А., Тимченко О.І. Розвиток малого бізнесу у харчовій промисловості України / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко: матеріали 67 – ї наук. конференції студентів, аспірантів і молодих учених, м. Київ, 24 – 25 квітня 2001 р. / Мін-во освіти і науки України, Український державний університет харчових технологій. – У 2 ч. - К.: УДУХТ. – Ч. 1 – С. 53. (Особистий внесок здобувача: визначено сутність поняття «розвиток»);
 40. Говорушко Т. А., Тимченко О. І. Фінансові технології у сфері малого бізнесу / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко // Економіка. Фінанси. Право. 2004.

– № 9. – С. 15 – 17. (0,5 д.а., автору належить 0,25 д.а., особистий внесок здобувача: визначена сутність фінансової технології та запропоновано їх систематизацію).

АНОТАЦІЯ

Говорушко Т.А. Ефективність розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами. – К.: Національний університет харчових технологій, 2008.

Дисертація присвячена проблемам, теоретичним, методологічним розробкам і дослідженню практичних аспектів ефективності розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості України.

В роботі проведено систематизацію теорії ефективності розвитку малого виробничого підприємництва в умовах мінливості підприємницького середовища.

Запропоновано авторське бачення методології формування системи кількісних ознак малих підприємств харчової промисловості, оптимальних критеріїв малих підприємств у контексті впливу на них концентрації виробництва у харчовій промисловості.

Розроблено методичне забезпечення оцінки ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва.

Проведено оцінювання ефективності функціонування і розвитку малого підприємництва у харчовій промисловості, виявлено фактори і проблеми, що є наслідком їх впливу.

Обґрунтовано перспективи розвитку малого підприємництва, що базуються на розробленому на період до 2015 року прогнозі. Запропоновано забезпечення його реалізації шляхом розробки державних цільових програм, імплементації концепції фінансового забезпечення малих підприємств, а також використання малими підприємствами вигод від реалізації організаційних перетворень, самоорганізації і встановленні зв'язку із зацікавленими особами шляхом об'єднання інтересів через інтегровані структури господарювання.

Ключові слова: ефективність, розвиток, діяльність, виробниче підприємництво, підприємницьке середовище, харчова промисловість.

АННОТАЦИЯ

Говорушко Т.А. Эффективность развития малого предпринимательства в пищевой промышленности Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями. – К.: Национальный университет пищевых технологий, 2008.

Диссертационная работа посвящена решению теоретических, методологических, методических и практических задач повышения эффективности развития малого предпринимательства в пищевой промышленности Украины.

В диссертации осуществлена авторская систематизация теории эффективности развития малого предпринимательства в условиях изменчивости предпринимательской среды. Критический анализ научных трудов, посвящённых проблеме эффективности развития малого производственного предпринимательства, дал возможность развить теорию малого предпринимательства и малого бизнеса как общенаучных смежных понятий. Было установлено, что в современных условиях такое качество малого предпринимательства как инновационный характер деятельности не подтверждается вследствие низкой инновационной активности малых промышленных предприятий, в том числе функционирующих в пищевой промышленности. На основании этого было уточнено определение малого предпринимательства, обосновано взаимосвязь и различие между малым бизнесом и малым предпринимательством с учётом природы слова бизнес. В работе предложено расширить классификацию видовых проявлений процессов развития на предприятии. На основании изучения категории «развитие» сформулировано авторское определение развития малого предпринимательства. Исследована сущность предпринимательской среды и дополнено классификацию факторов, влияющих на развитие малого предпринимательства.

На основании анализа отечественного и зарубежного опыта определения критериев малых предприятий, а также с учетом влияния на оптимальные размеры малых предприятий концентрации в пищевой промышленности предложен методологический подход, позволяющий ликвидировать существующий в Украине порядок отнесения предприятий к разряду малых. Основой разработанного подхода является концепция минимального эффективного размера фирмы в зависимости от вида экономической деятельности. Законодательно установленные критерии предложено принять как рамочные.

Разработано методическое обеспечение анализа эффективности развития малого предпринимательства в пищевой промышленности. Предложен методологический подход, позволяющий на первом этапе оценить эффективность функционирования с позиций концепции продуктивности, на втором этапе – качество развития исходя из соотношения доходов и затрат и темпов их изменения, на третьем этапе реализуется стратегическое измерение результативности бизнеса с использованием концепции заинтересованных сторон. Кроме того предложено использовать матричную организацию экономической информации в целях определения рейтинга малых предприятий за уровнем эффективности развития, что позволит формировать дифференцированные подходы к поддержке развития малого предпринимательства в пищевой промышленности на государственном уровне.

Предложенный методологический подход к оценке эффективности развития малого предпринимательства реализовано в работе с использованием обширной статистической информации за 2003-2005 гг. В исследуемом периоде установлено низкую эффективность как функционирования, так и неудовлетворительное качество развития малых предприятий пищевой

промышленности. Анализ системы показателей ответственности заинтересованных сторон позволил выявить недостатки, которые необходимо учесть при формировании перспектив развития малого предпринимательства в долгосрочном периоде. Разработка матриц для малых предприятий пищевой промышленности всех видов деятельности позволила определить их рейтинг по уровню эффективности развития. Результаты матричного анализа позволяют констатировать суженое воспроизводство сферы малого предпринимательства в пищевой промышленности.

На основании использования нелинейных корреляционных моделей разработан прогноз развития малого предпринимательства в пищевой промышленности на период до 2015 года, обосновано темпы развития и структуру малых предприятий за видами деятельности с учётом основного критерия социальной эффективности производителей пищевых продуктов. Поскольку одной из заинтересованных сторон в качественном развитии малого предпринимательства является государство, в исследовании предложено обеспечение эффективности развития малых предприятий в пищевой промышленности на основании разработки территориально-отраслевых программ. При этом их концептуальным фундаментом является дифференцированный подход к формированию мероприятий в зависимости от достигнутого малыми предприятиями уровня эффективности развития. Автором разработано концепцию финансового обеспечения развития малого предпринимательства на основании реализации самофинансирования и кредитного финансирования, а также научно-практические рекомендации, сущность которых состоит в использовании малыми предприятиями выгод от реализации организационных преобразований, самоорганизации и установления взаимосвязи с заинтересованными предприятиями путём объединения интересов через интегрированные хозяйственные структуры.

Ключевые слова: эффективность, развитие, деятельность, производственное предпринимательство, предпринимательская среда, пищевая промышленность.

SUMMARY

Govorushko t.A. Efficiency of development of small enterprise in food industry of Ukraine. – Manuscript.

Dissertation on the competition of graduate degree of doctor of economic sciences on speciality 08.00.04 is an economy and management enterprises. – K.: the National university of food technologies, 2008.

Dissertation is devoted problems, theoretical, methodological developments and research of practical aspects of efficiency of development of small enterprise, in food industry of Ukraine.

Systematization of theory of efficiency of development of small production enterprise is in-process conducted in the conditions of changeability of enterprise environment.

Author vision of methodology of forming of the system of quantitative signs of small enterprises of food industry, optimum criteria of small enterprises, is offered in the context of influence on them of concentration of production in food industry.

The methodical providing of estimation of efficiency of functioning and development of small enterprise is developed.

An evaluation is conducted efficiency of functioning and development of small enterprise in food industry, found out factors and problems which are investigation of their influence.

Grounded prospects of development of small enterprise, that are based on developed on a period to 2015 year prognosis. Providing of his realization is offered by state having a special purpose program, implementacii of conception of the financial providing of small enterprises development, and also use of benefits small enterprises, from realization of organizational transformations, samoorganizacii, and establishing a connection with the interested persons by the association of interests through computer-integrated structures.

Key words: efficiency, development, activity, production enterprise, enterprise environment, food industry.